

in Situ

Archaeologica

2009–2010

in Situ

Archaeologica

2009–2010

in Situ

Archaeologica
© Göteborgs universitet 2010
ISSN 2000-4044

www.insituarchaeologica.com

Artiklar i in Situ granskas av minst två referenter ur redaktionskommittén

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Bohusläns museum
Box 403
451 19 Uddevalla

Redaktör
Håkan Petersson

Assisterande redaktör
Tom Carlsson, tema BO-08
Tony Axelsson, diskussionsavsnitt

Layout och teknisk redaktör
Lisa K Larsson

Redaktionskommitté för 2010

Magnus Artursson, *RAÄ UV Syd*, Tony Axelsson *Västergötlands museum*, Anders Håkansson *Kulturmiljö Halland*, Leif Häggström *Kulturmiljö Halland*, Håkan Karlsson *Göteborgs universitet*, Oscar Ortman *Bohusläns museum*, Per Persson *Kulturhistorisk museum*, Håkan Petersson *Bohusläns museum*, Christina Rosén *RAÄ UV Väst*, Karl-Göran Sjögren *Göteborgs universitet*, Eva Schaller Åhrberg *Kulturhistorisk museum*, Niklas Ytterberg *Bohusläns museum*

Grafisk form
Gabriella Kalmar

Engelsk språkgranskning
Judith Crawford

Distribution
www.arkeologibocker.se

Finansiärer
Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland, Riksantikvarieämbetet UV Väst, Värmlands museum, Västergötlands museum

Tryck
Bording AB, Borås 2011

Innehåll

What time is it? Magnus Svensson (†)	7
Agrar bebyggelse i Bohuslän och Halland under 1000-1200-talet Jörgen Streiffert	27
Ett nyfunnet 1600-tals krukmakeri i Öregund Joakim Kjellberg	45
Stjärneberg Linus Hagberg	57
Gröna yxor och vita spån Patrik Gustafsson och Mikael Nordin	71
Neolitisk avfallshantering och samhällsförändring Fredrik Larsson	83
Dieter och identiteter Elin Fornander	93
Keramik och långhus Fredrik Molin och Johan Stenvall	105
Bostäder och boplotsorganisation under stenålder Niclas Björck	117
Stenåldersarkeologi Gunlög Graner, Åsa M Larsson & Stig Welinder	133
Att gräva nuet Håkan Petersson	145
Diskussion	159

in Situ

Archaeologica

Tema BO-08

Bostäder och boplatsorganisation under stenålder

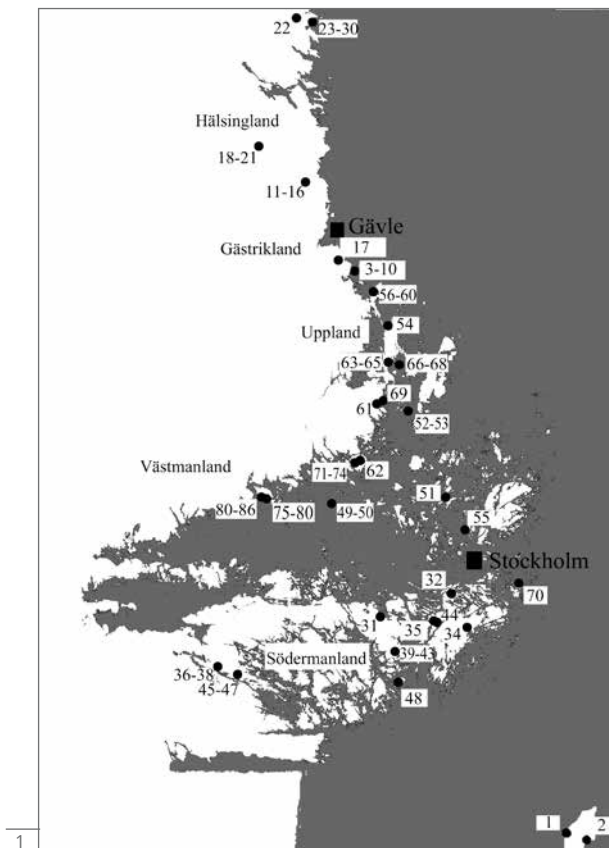
Niclas Björck

In this article huts and houses found on the Neolithic coastal settlements, in eastern Central Sweden. The study reveals a pattern of change, which appears to be regionally specific. I interpret these transitions as changes in lifestyle and social organisation, which are mirrored in the housing. The first change is gradual, leading from the Mesolithic on to the Neolithic. I interpret this change as a result of an increasing specialization in hunting strategies and development of storage economy, which leads to an increase in the size of the groups. The second change in the building tradition is a clear break with the older way of life in coastal settlements. This development is also visible as a change in the location of the settlements, as well as the introduction of livestock, crops and new burial practices.

Inledning

Arkeologer har ofta försökt att förstå stenålderns samhällen genom att analysera formen på, eller spridningen av, keramiktyper eller exempelvis lösfunna yxor. Knutet till typerna finns antaganden om kontaktområden och i vilken typ av samhälle människor som haft dessa typer levit. Ser man istället till helheten, d.v.s. det sammanhang som yxorna eller keramiken faktiskt förekommer i östra Sverige, finns ingen entydig grund för nämnda antaganden. I de fall då ett gott fyndsammanhang finns, visar det sig att yxor som tillskrivs olika kulturer, förekommer alla på neolitiska kustboplatser av den typ som är vanliga i östra Sverige. En mångkantig yxa finns exempelvis på Anneberg och stridsyxor t. ex. från Hedningahällan eller

Västerbjers (Segeberg 1999, Schierbeck 1994, Janzon 1974:taf. 11). Vi måste inse att betydelsen av en artefakt inte enkelt kan generaliseras till vare sig kultur eller levnadssätt. Föremål har ingen entydig betydelse i sig själva. Ett föremåls verkliga betydelse har i bruknings-sammanhanget tillskrivits av brukarna och betydelsen har därför helt säkert varierat. En annan viktig aspekt att beakta är att det även under forntiden funnits mångfald. Detta innebär att det säkerligen funnits grupper av människor som har valt att leva annorlunda gentemot majoriteten. Vilket som har varit det mest utbredda levnadssättet under en viss tid kan bara värderas genom att man tar ett bredare grepp på det empiriska materialet (Björck & Larsson 2007ab; Björck 2007abc).

1. Östra Sverige med den strandlinje som gäller för ca 3500 f. Kr. Då nästan samtliga lokaler legat vid kusten betyder detta att äldre platser hamnar ett stycke från kusten och yngre tenderar att hamna ute i havet på kartan. Numreringen i kartan syftar på den katalog över stenålderns bostäder som utgör grund för mina resonemang och tolkningar (se Björck 2007b:44-71). *The east of Sweden with the shore line of around 3500 B. C. Almost all of the sites were originally situated on the coast. This means that the sites with an earlier date are marked some distance from the coast on the map and those of a later date, tend to end up in the middle of the sea. The identifications numbers on the map are from the catalogue of the Stone Age settlements, on which my discussions and interpretations are based (se Björck 2007b:44-71).*

Den historia som berättas här syftar till att ge en bild av vardagen för majoriteten av människorna under stenåldern. Enstaka hus eller fynd som visar att de generella utvecklingslinjer som skisseras här varit mer komplexa är därför inget problem, utan mer en bekräftelse av att mångfald och varierade kontaktområden, är en realitet även under forntiden.

Det är min åsikt att rummets utformning på olika nivåer (t. ex. bostäder, boplotsorganisation och bosättningsmönster) är en långt bättre utgångspunkt för att skapa förståelse för forntida samhällen än artefakter. I denna artikel behandlas två sådana nivåer – bostäder och boplotsorganisation. Artefakter tolkas sannolikt

också bäst om de relateras till de sammanhang där de påträffas. En förståelse för artefakten i sitt sammanhang är något helt annat än att projicera ett sammanhang på en artefakt. En arkeologi som strävar mot en holistisk förståelse av de spår som finns kvar av forntida samhällen kräver storskaliga undersökningar som ger överblick och stabila, pålitliga resultat. Om en sådan grund skapas ger denna en stark empiri ur vilken vi kan framtolka hur, och av vad, människorna levde. Den bild av bostäder och boplotsorganisation som samtidigt skapas ger, enligt min mening, en mer framkomlig väg att föra en fördjupad diskussion kring aspekter av samhällenas sociala organisation.

I denna artikel fokuseras bostäder och boplatser från stenåldern i östra Sverige. Dessa skall utgöra grunden till en tolkning av samhällsförändring, i ljuset av boplatsernas och bostädernas utformning, och hur dessa förändras över tiden. För att det skall vara möjligt att se mönster i boplatsernas och bostädernas förändring i ett långtidsperspektiv, krävs ett undersökningsområde, inom vilket det förekommer ett relativt stort antal konstruktioner, från både mesolitikum och neolitikum. Det område som studerats här omfattar landskapen Gotland, Gästrikland, Hälsingland, Södermanland, Uppland och Västmanland. Under stenåldern hade dessa landskap relativt likartad miljö, präglad av vidsträckta skärgårdar med uppbrutna kuster och rikligt med kustboplatser (figur 1). För en närmare presentation av underlaget hänvisas till en annan artikel (Björck 2007b). I detta sammanhang kan också framhållas att det finns fler hus och hyddkonstruktioner i östra Sveriges skärgårdar än de här anförda, bl. a. finns sådana på boplatser längs Östergötland och Smålands kuster. För att möjliggöra en diskussion kring hur boplatser under olika tider organiserats, är det även nödvändigt att ha ett relativt stort antal storskaligt ytundersökta lokaler. Idag finns inte särskilt många lokaler, i synnerhet inte mesolitiska, som är storskaligt undersökta. Det krävs fler storskaliga undersökningar innan en empiri, av det slag som ligger bakom diskussionen av bostäderna nedan, kan skapas. Diskussionen kring boplotsorganisation är således av nödvändighet kvalitativ i denna artikel.

Samtliga konstruktioner som arkeologer iakttagit på stenålderboplatser i undersökningsområdet beaktas. Det breda angreppssättet syftar till att mer generella mönster skall avspeglas, men också att mångfald och

variation skall kunna framträda. På platser där flera samtida bostäder dokumenterats, diskuteras även boplatsernas organisation i ljuset av resultaten.

Att finna och förstå stenålderns bostäder

Kunskapsuppbyggnaden kring stenålderns bostäder kan och bör ställas i relation till de förändringar i undersökningsmetoder och variationer i undersökningsintensitet som skett över tiden. Om detta görs upptäcker man att under en period av fyrtiotvå år, mellan 1916 till 1958, publicerades fjorton konstruktioner tolkade som stenåldersbostäder inom undersökningsområdet. Under femton år, från 1993 fram till idag, har ytterligare sjuttiosex dokumenterats och, i de flesta fall, publicerats. I perioden däremellan, 1959-1992, publicerades däremot bara en enda konstruktion av detta slag på hela trettiofyra år. Variationen över tiden är påtaglig och det är därför intressant att fördjupa sig i vad som kan ligga bakom dessa skillnader. Före 1959 och efter 1992 har upptagandet av större sammanhängande ytor dominerat vid arkeologiska slutundersökningar. Under mellanperioden var idealet däremot olika typer av provgropsstrategier, inspirerade från den s. k. "New Archaeology". I ljuset av detta blir det intressant att se närmare på den plats, Överåda, som ensam bryter den tydliga tendensen i materialet. På Överåda framkom spår efter både en hyddgrund och två gravar från den period då provgropsstrategier annars helt dominerade. Det visar sig, föga förvånande, att när Överåda undersöktes användes inte en renodlad provgropsstrategi. Istället upptogs på denna plats också större ytor och det är inom dessa som samtliga, mer komplexa konstruktioner, påträffades (Welinder 1971:9,14). Det är emellertid inte enbart metoderna som är av betydelse för att mer komplexa sammanhang kan dokumenteras. Volym i infrastruktursatsningar och därmed volymen i arkeologiskt arbete överlag, är en annan variabel som har betydelse. Att bara fjorton hyddgrunder påträffades under perioden 1916-1958 står i proportion till mängden utförda stenåldersundersökningar under denna period. Den stora mängd bostäder som framkommit under de senaste femton åren, är delvis ett resultat av förbättrade metoder/resurser, men mängden förklaras också av att omfattande exploateringar, och därmed många arkeologiska undersökningar, utförts.

En viktig förklaring till variationen över tiden är således undersökningsmetod. Det är uppenbart att denna har stor betydelse för vad vi ser. Historien kan därmed sägas ha visat att en förståelse för mer komplexa sammanhang kräver att ytor undersöks.

I detta sammanhang måste kustboplatsernas funktion diskuteras, då det under senare år ibland har ifrågasatts om kustlokalerna under neolitikum är boplatser. Det faktum att kustboplatserna under mesolitikum fungerat som boplatser ifrågasatts inte. För de lämningar som kronologiskt hör till den neolitiska perioden har emellertid föreslagits ha haft alternativa användningsområden såsom säsongsutnyttjade jaktstationer, rituella samlingsplatser eller som rituella stränder (Carlsson 1998, Gill 2003, Sundström 2003, Sundström & Darmark 2005 Sundström et al. 2006:192-197). Att en mångfald av aktiviteter och en närvaro på platserna året om ofta har kunnat beläggas, blir ett problem när lokalerna betraktas på detta sätt. De lämningar som framkommer vid storskaliga undersökningar visar på stor variation vilket gör det osannolikt att platserna generellt skulle ha haft en renodlad rituell funktion, däremot har rituella aktiviteter förekommit. Att man på dessa platser har ägnat sig åt en mångfald av aktiviteter har också kunnat beläggas i utförda analyser (t. ex. osteologi, fytolit, lipid och slit-spår). En möjlig förklaring till de skilda tolkningarna av kustboplatsernas betydelse är att platserna kan ha haft olika funktioner under skilda kronologiska skeden (Björck 2007a:291-292). Man kan tala om boplatsernas liv, d. v. s. hur platsens funktion och betydelse förändrats över tiden. De starka förändringar av landskapet som åtminstone i Uppland kan ha gjort boplatser ointressanta bara på någon generation, skulle kunna inbjuda till ett återbruk av äldre platser. Kanske övergick platser ibland till att bli anfädernas plats efter att landskapet förändrats såpass att området blivit ointressant som kustboplatser? Att detta mycket väl kan vara fallet indikeras på många lokaler genom att människor verkar ha fortsatt bruka äldre boplatser för begravingar, ibland långt efter att de har upphört att fungera som boplatser (Björck 2007a:269-306). Kanske fanns folketro och etiologiska sägner knutna till föreställningar att anfädernas boplatser avlägsnades från det livgivande havet.

Resultaten från moderna undersökningar och analyser har gjort det allt mer tydligt att de neolitiska kustboplatserna primärt har varit mångfunktionella och

fungerat som just *boplatser*. Att man under neolitikum vistats på de flesta av kustboplatserna året om är välbelagt i benmaterialet från storskaligt undersökta platser med relativt goda bevaringsförhållanden (Olsson et al. 1994, Björck 1998, Björck & Björck 1999, Segerberg 1999, Storå 2001, Sundström et al. 2006, Björck 2007c, Olson 2008a, 2008b, 2008c, 2008d). Utifrån bedömningar av säsongindikatorer i ben är det nu ett faktum att man varit på många av dessa platser året om och således bör tolkningar rimligen utgå ifrån detta. Vid moderna undersökningar har fytolit- och lipidanalyser kunnat visa att också växter varit en viktig del av konsumtionen. Det stora antalet analyser som utfördes inom ramen för E4 projektet i Uppland, indikerar att vegetabilier under neolitikum utgjort en ungefär lika stor andel av kosten som kött och fisk. Man finner sällan några spår av vegetabilier annat än enstaka hasselskal, vilket lett till att en viss osäkerhet förekommer kring vilken typ av växter man nyttjat på kustboplatser. Vid undersökningen av Snåret kunde dock sådana vegetabilier beläggas genom en fytolit-analys. Analysen visade att man tillrett strandvegetation, t. ex. vass, pilblad eller sjönöt (Björck & Larsson 2007a:180-182). Kustboplatserna ligger i en rik miljö och det finns också en mångfald av andra ätliga växter att tillgå med dessa platser som utgångspunkt. Sannolikt har många andra arter från land, strand, sjö och hav brukats.

På neolitiska kustboplatser, där hela eller stora delar av kulturlagret undersökts, har spår efter avfallshantering kunnat beläggas på kustboplatserna (Larsson 2007:467-511). En likartad uppsättning lerkärl verkar alltid ha deponerats i de olika avfallshögarna. Det är stora förvarings- eller vattenkärl med en diameter på 30 till 50 cm, samt kokkärl med en mynningsdiameter omkring 20 cm och små kärl och koppar med en mynningsdiameter som understiger 15 cm. Kanske är de sistnämnda att betrakta som husgeråd. Lipidanalyser styrker denna uppdelning då de största och minsta kategorierna av kärl saknar spår av kokning (Björck 1998:41, Björck & Larsson 2007ab, Björck & Hjærtner Holdar 2008). Att platserna organiserats är också i sig en indikation på mer varaktig verksamhet. I området kring bostäderna finner vi också vardagliga redskap, slipstenar, brynen, sågar, knivar, yxor, pilspetsar, skrapor och borrar etc. Ur dessa artefakter kan utläsas både hantverk, slakt och t. ex. matlagning (Lindberg 2008).

Att uppsättningen av kärl, likväl som uppsättningen av stenredskap, är likartad i området kring varje avfallshög indikerar att dessa har använts på samma sätt och sannolikt av en likartad social enhet. Flera rumsligt åtskilda avfallshögar på kustboplatser är ett ofta återkommande fenomen och tarvar en förklaring. Ifrån ett växande antal moderna undersökningar har också en sådan förklaring kunnat beläggas empiriskt. Från platser som t. ex. Snåret, Vendel 1:1, Högmossen, Vedmora, Bollbacken och Fräkenrönningen, har spår efter bostäder kunnat beläggas i anslutning till avfallshögarna. Avfallshögarna visar sig ofta vara knutna till en bostadslämning vardera. I det följande skall denna typ av lämningar diskuteras mer ingående.

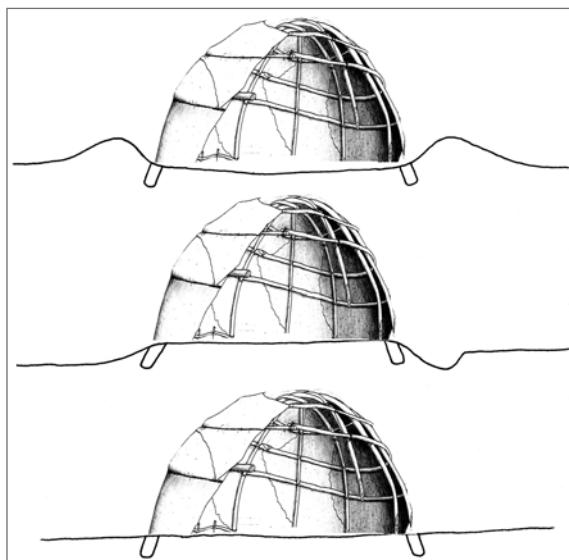
Hyddor och hus från stenåldern i Östra Sverige

Att inte bostäder från stenåldersboplatser i östra Sverige uppmärksammats mer är märkligt med tanke på det stora antal som faktiskt dokumenterats. Från östra Sverige och Norrland är idag över 230 stenåldersbostäder kända. När det gäller de neolitiska lämningarna kan en del av förklaringen till varför man inte lyft fram de lämningar som man faktiskt påträffat, vara att man inte funnit det man sökt, d. v. s. långhus. Det har funnits en förväntan om att finna konstruktioner av det slag som kännetecknar sydsandinaviska jordbrukande grupper, dvs. långhus av Dagstorp eller Mossby typ (Artursson et al. 2003:64ff). Denna typ av långhus har antagits bilda en enhetlig tradition, från tidigneolitikum till bronsåldern, i området söder om Dalälven (Welinder 1998:131). När dessa hus uteblivit, på de kustboplatser som så markant präglar fornlämningsbilden i östra Sverige, har ett problem uppstått. Den neolitiserings som, med utgångspunkt i keramikens och vissa av stenredskapens utseende, antagits präglade östsvenskt tidigneolitikum, åtföljs inte i någon större utsträckning av de förväntade husen (gårdarna). Enklaste lösningen på detta problem borde vara att släppa åsikter, oftast knutna till en typologiskt eller kronologiskt definierad arkeologisk kultur/period, kring hur människor levde under stenåldern. Istället för att inpassa enstaka skärvor i en typologisk serie, för att sedan föra dessa till en kultur som i sin tur antas berättas hur människorna levde, bör man primärt se på hela materialet och ifrån detta, d. v. s. fynd, anläggningar och konstruktioner, dra sina slutsatser.

Först när denna samlade värdering gjorts bör analogier sökas, och då i alla omgivande regioner. Ett sådant bruk av tillgängligt arkeologiskt källmaterial borde ha betydligt bättre förutsättningar att fördjupa vår förståelse för stenåldern i östra Sverige än de vanligen fyndinitierade projiceringar som många gånger görs (jfr Björck & Larsson 2007b).

Här skall de konstruktioner som tolkats som hyddor och hus på stenålderns boplatser i Östra Sverige, utnyttjas som en viktig nyckel till att förstå människornas levnadsvillkor och deras samhällen.

Diskussionen nedan bygger på en sammanställning av stenålderns bostäder som jag tidigare gjort (Björck 2007b). I den fas av arbetet då bostäderna sammanställdes, gav materialet först intryck av kaos. Variationen var stor och inget system framträdde. Efter hand växte emellertid en förståelse för karaktären på lämningarna fram och ett system där tre grupper, baserade på golvet nivå, utkristalliserades (figur 2). Jag bedömer att dessa olika konstruktioner sannolikt har uppstått därför att man haft skilda behov. Det är viktigt att framhålla att såväl försänkning som den upphöjda typen skapats genom en aktiv handling d. v. s. nedgrävning respektive påförande av material. Det kan tänkas att valet av att anlägga nedgrävda eller upphöjda golvnivåer kan t.ex. spegla aspekter såsom vilken tidpunkt på året lämningen utnyttjats. Det kan emellertid lika gärna spegla teknologi, lämningens funktion, konstruktörens kultur eller till och med status. Orsaken till skillnaderna är ännu inte slutgiltigt klarlagd. Det finns dock indikationer på att naturmiljön, till vilken boplatserna lokaliserats, kan ha haft betydelse för bostadens utformning. Om det är så enkelt att dessa skillnader kan betraktas enbart som ett svar på landskapets utmaningar, innebär detta dock en viktig möjlighet. Man kan då skapa heuristiska hypoteser kring vilken typ av lämningar som kan förväntas i olika miljöer. Hypoteser som därigenom kan ge stöd när lokaler undersöks och underlättas för arkeologer att förstå platserna. Det finns emellertid många exempel på konstruktioner som ligger i gränslandet mellan de här skapade kategorierna och följaktligen, är det i dessa fall, en tolkningsfråga till vilken grupp konstruktionerna bör föras. Dessa gråzoner, såväl som det faktum att alla lämningar av en viss typ inte hör till en av grundgrupperna, gör emellertid sannolikt att naturmiljön i sig självt inte räcker som förklaringsmodell. Istället är

2.

Schematisk bild av de tre grundgrupper till vilka bostads-konstruktionerna i materialet kunnat föras (Teckning Ylva Forénus). Överst lämningar med försänkt golvyta ofta omgärdad av vall. I mitten runda eller ovala lämningar uppförda på terrasser och ofta omgärdade av rännor och nederst D-formiga, runda, ovala eller rektangulära konstruktioner anlagda i markplan.

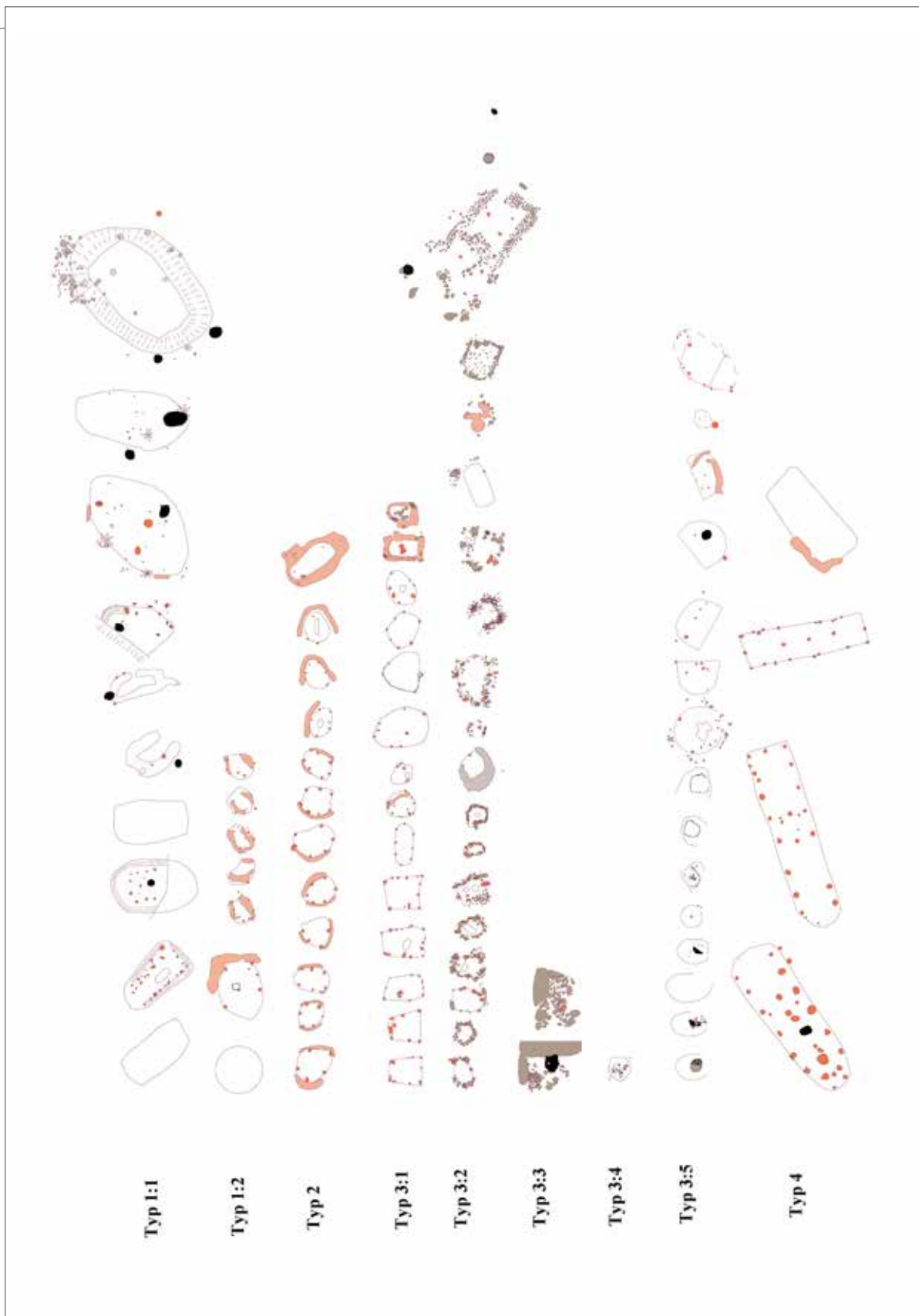
A general outline of the three basic groups of house constructions in the material (Illustrated by Ylva Forénus). The structures with a sunken floor surface, often with a surrounding bank, are shown above. Round or oval features, constructed on a raised surface, often surrounded by trenches, can be seen in the middle. D-shaped, round, oval or rectangular structures, constructed at ground level are shown at the bottom.

det sannolikt att flera av de ovan anförda variablerna är relevanta när förståelsen för betydelsen av dessa konstruktioner fördjupas.

Variationen är dock stor även inom dessa tre grupper och för att även denna variation skall avspeglas har undertyper skapats inom grupperna. Det som skiljer kan t.ex. vara konstruktioner som har/inte har rännor, stenkretsar, stensatta golv eller att konstruktionen uppförts vid större block. Till dessa grupper och undertyper tillkommer stolpbyggda hus av mesula konstruktion. Av dessa finns emellertid endast mycket få i undersökningsområdet.

Bostäderna från tidig- och mellanneolitikum ter sig mer heterogena i sitt utförande, än under mesolitikum eller senneolitikum. Detta kan bero på att det endast är från neolitikum en större mängd bostäder dokumenterats, ca 75 procent av konstruktionerna hör till denna period. Under tidig – och mellanneolitikum finns konstruktioner som hör till alla tre grupperna och dessa kan föras till inte mindre än sju undertyper (Björck 2007b).

3.

I figuren har samtliga bostäder i undersökningsområdet, d.v.s. Hälsingland, Gästrikland, Uppland, Södermanland, Västmanland och Gotland, sorterats efter typer. Typ 1:1 och 1:2 är stora respektive små bostäder med försänkt golvnivå. Typ 2 är bostäder med upphöjd golvnivå. Typ 3 är de bostadslämningar som anlagts på naturlig marknivå. Konstruktionerna i marknivå är både flest och mest varierade till sin karaktär. (Teckenförklaring för polygoner: Ofylld = grop, Ljusröd = ränna, Röd = stolphål, Svart = härd, Grå = sten/block). Lämningarna är i skala. För mer detaljer i denna klassifikation, exakt storlek et.c. se artikeln (Björck 2007b, och där anförd litteratur). I materialet finns en tendens till att mesolitiska och senneolitiska bostäder är större än bostäderna under övriga delar av stenåldern. En förändring som här antas ha social och samhällelig relevans genom att den speglar sammanlevande grupper under olika perioder.

In the figure, all the houses in the studied area have been sorted according to types. The studied area includes the counties Hälsingland, Gästrikland, Uppland, Södermanland, Västmanland and Gotland. Type 1:1 represents large buildings and 1:2 are the remains of small buildings, both with sunken floors. Type 2 are houses with a raised floor level. Type 3 are the remains of the housing types, constructed on the natural ground level. The structures built on the ground level are of a greater number and much more varied. (The colours of the polygons signify: uncoloured = pit; light red = trench; red = posthole; black = hearth; grey = stone/boulder). The features are represented to scale. For more details of this classification, exact size etc. see article (Björck 2007b, with references). There is a tendency in the material for the Mesolithic and Late Neolithic houses to be larger than the houses of the other periods of the Stone Age. This change is assumed here to be of a social significance, as it reflects different groups living together during different periods of time.

Argumenten för att tolka dessa konstruktioner som bostäder är i de flesta fallen starka, både när det gäller anläggningar och fyndbild i anslutning till konstruktionen. Den ringa storleken kommer sig av att själva bostaden fungerat som sovrum och att andra funktioner (kök, verkstad, allrum) förlagts till omkringliggande områden där spår efter aktiviteter av detta slag påträffas (Artursson 1996ab, Björck 1998, Werthwein 2001, 2010: 20). Sannolikt har man inte bött i alla hyddor, utan dessa konstruktioner kan ha utnyttjats till flera funktioner bl.a. olika typer av förvaring eller rent rituella funktioner (Björck 2007a). En del enkla konstruktioner som vi idag uppfattar som osäkra och klena, kanske har brukats som t.ex. vedförråd. I figur 3 redovisas nio olika typer. Typ 1 har alla försänkta golvytor och underkategorierna är i detta fall stora (1:1) och små (1:2). Typ 2 är lämningar med förhöjd golvnivå gentemot marknivån och av denna typ har ännu inga stora lämningar påträffats. Typ 3 är hus och hyddor med golvet i markplan. Typ 3:1 är lämningar med väggstolpar (runda, ovala och trapetsoida). Typ 3:2 är lämningar med väggstolpar och/eller stenkrets. Typ 3:3 respektive 3:4 är lämningar uppförda intill större block eller uppgivna som stengolv. Typ 3:5 är öppna konstruktioner, cirkelsegment eller D-formiga konstruktioner och typ 4 är mesula konstruktioner.

Konstruktionerna som tolkningsgrund

Jag har under de sista femton åren gjort ett stort antal undersökningar av stenåldersboplatser i den delen av östra Sverige som under stenåldern starkt präglades av skärgårdsmiljö. De flesta av dessa har jag haft nöjet och mödan att gräva storskaligt. Med storskaligt avses

att hela ytan grävts, att materialet har sällats och att alla fynd omhändertagits. Det jag framförallt lärt av denna direkta kontakt med stenåldersmaterial, i sitt sammanhang på boplatserna, är att det finns en irriterande diskrepans mellan det vi finner och gängse historieskrivning. Trots att jag utfört storskaliga undersökningar på boplatser från hela stenåldern, insamlat stora mängder material och utfört omfattande analyser, har detta inte resulterat i belägg för t. ex. jordbruk före senneolitikum. Detta jordbruk som utgör ett centralt antagande om östra Sveriges stenålder lyser således helt med sin frånvaro. Även om jordbruk och boskap i viss mån kan ha förekommit i regionen, visar den allmänna tendens som alldeles uppenbart speglas i massmaterial från en stor majoritet av boplatserna, att de flesta människor i östra Sverige levte längs kusterna och främst av marin jakt och fiske ända fram till senneolitikum (Storå 2001, Ytterberg 2006, Björck 2007c, Olson 2008a).

Det ter sig viktigt att vår historieskrivning speglar vardagen för majoriteten av stenålderns människor. Detta gör att en ny historieskrivning, bättre förankrad i det vi finner, är nödvändig. Skall vi förstå något väsentligt om den tid som ligger långt bortom våra äldsta skriftliga källor räcker det inte med att vrida och vända på artefakter. Vi måste också se på fyndens sammanhang och låta tolkningarna utgå från de konstruktioner vi finner. Neolitiska bostäder har vid storskaligt utförda undersökningar ofta visat sig ingå i en större helhet (Apel et al. 1997, Artursson 1996ab, Björck et al. 2000: 47, Björck 2002, 2003, Björck & Hjærtner Holdar 2008). I det följande skall inte bara bostäderna, utan även det större sammanhang i vilket

dessa ingår, vara grund för tolkningen. Föremål har högst medvetet en mer undanskymd roll i detta sammanhang, då jag anser att utseendet av ett föremål inte säger någonting om vem som brukat detta och varför.

När det gäller själva bostäderna har dessa anpassats till de behov människorna upplevt sig ha haft. Sannolikt har bostädernas utformning påverkats av många variabler. Det kan vara lokalens funktion, gruppens storlek, gruppens tradition, regionalitet eller innovation. Att t. ex. regionalitet haft betydelse understryks av att en bostad inte är portabel och relativt enkel, såsom artefakter plägar vara. Istället är bostaden en stationär komplex konstruktion. Genom att den inte lätt kan flyttas i rummet och därmed direkt imiteras efter förlaga i skilda regioner kan konstruktioner av detta slag förväntas variera betydligt mer än föremål. Detta motsäger inte att långväga influenser finns även på byggnadskick, men understryker att applikationen av influenserna ofta blir en lokal lösning (jfr Holback 2008). En viktig aspekt av detta är att människor har använt lokalt tillgängliga material och anpassat sina konstruktioner efter den enskilda platsens förutsättningar. Att detta är fallet kan exemplifieras med att det finns tendenser till att anlagda golv av avvikande material, upphöjda terrasserings och rännor främst finns när lokalen ligger på en undergrund som dränerar sämre. Upphöjda golv, nedsänkta golv och golv anlagda i marknivå, skulle således till viss del kunna vara en anpassning efter lokala förutsättningar. Detta gäller också konstruktioner med stenkrets då dessa förekommer främst på platser där det är blockigt och man har röjt sten. Denna förklaring och dess konsekvenser är intressant, men inte tillräcklig (se ovan). Det finns dock andra betydelser som med tiden kommit att tillskrivas dessa skilda konstruktioner.

Av ovan framgick att utformningen av komplexa, immobila konstruktioner kan förväntas variera och att sådana, inom en viss kulturmiljö, kommer att utgöra en spegling av förutsättningar, normer och regler man haft (Browall 1986:72). I avseende på kultur är det kanske särskilt intressant med förändringen från runda, ovala eller trapetsoida former till rektangulära som sker vid övergången till jordbruk, i denna undersökning vid övergången till SN. Bostäderna har skapats efter dessa idéer och utformats på ett sätt som man ansåg lämpligt. Även om det inte finns lagbundna samband kan de förutsättningar och idéer som berördes

ovan förväntas ha påverkat bostädernas utformning. När en stor mängd konstruktioner nyttjas är det därför möjligt att i dessa finna mer generella tendenser som belyser människors val (Björck 2007b). I mångfalden av bostäder framträder mönster i de skapade rummen som rimligen bör ha sitt ursprung i behov, även om dessa rum kan få olika gestaltningar (t. ex trapetsoida stolpbyggda konstruktioner, ovala konstruktioner med väggstolpar och stenkrets eller cirkelsegment) beroende av t. ex. ideologi eller tradition. Det ter sig dock sannolikt att sådana mönster i rummens storlek ofta speglar t. ex. gruppens sammansättning i bostaden och på boplatsten. Om man utifrån dessa antaganden ser på bostadskonstruktionerna i ett långtidsperspektiv, bör det därför finnas en möjlighet till att förstå gruppernas sammansättning och, i förlängningen, även samhällets uppbyggnad.

Mesolitiska bostäder är ofta ca 30-50 kvadratmeter stora även om mindre konstruktioner också förekommer parallellt under denna period. De större mesolitiska bostäderna kan ha fungerat som bostad för ca tio personer. Även antropologiska data kan anföras för att en bostad av denna storlek bör ha brukats av en större grupp (Cook & Heizer 1968). En indikation på att dessa bostäder kan ha hyst flera sociala enheter, är den tudelning i spridningen av material som iakttagits i t. ex. Voullerim (Lundberg 1997:91f). En tolkning av dessa större bostäder är att det kan vara två familjeenheter under samma tak. Under senmesolitikum uppträder emellanåt bostäder som är relativt små. Om man även väger in boplotsområdenas karaktär, och det faktum att både mindre och större bostäder förekommer parallellt, ter det sig rimligt att lämningarna ofta avspeglar säsongsbrukade lokaler.

Ibland kan emellertid dessa mindre konstruktioner betraktas som övergångsformer mot de konstruktioner och boendeformer som dominerar kustboplatserna under neolitikum (Hallgren et al. 1995). Det är intressant att konstatera att när denna typ av bostäder börjar uppträda är de redan initialt en del av en större cirkulärt organiserad boplatst. En organisation som pekar fram mot den organisatoriska princip som präglar neolitiska lokaler (Björck 2003; 2007c)

Den typ av större bostäder som var vanliga under mesolitisk tid finns inte alls under neolitikum. På neolitiska boplatser förekommer hyddgrunder mer frekvent än på mesolitiska. Detta skulle kunna förklaras med

att dessa platser varit mer långvarigt brukade och att hyddorna därför lämnat tydligare spår. Generellt kan man säga att det som präglar de neolitiska bostäderna i undersökningsområdet är att dessa är relativt små, omkring 10 kvadratmeter, och har väggar som uppbär taket. Eldstad finns sällan i konstruktionen, däremot finns ofta en grop centralt i hyddan. Denna kan ha haft en funktion för uppvärmning, t.ex. genom att uppvärmda stenar tagits in. Bostaden verkar ha fungerat som sovrum, andra funktioner har skett i anslutning till, och inte inne i, bostäderna under denna period.

Om man lyfter blicken från den enskilda bostaden och istället ser på bostädernas sammanhang framträder andra mönster. Det finns återigen en övergripande skillnad mellan hur mesolitiska respektive neolitiska lokaler ter sig. Mesolitiska boplatser har visat sig utgöra boplatzområden där ett läge i landskapet utnyttjats under lång tid. Denna typ av lokaler har iakttagits vid inventering och bekräftats vid många undersökningar, t.ex. Vittersjö, Åsen och nu även vid Stormossen (Hammar & Wikell 1996, Björck et al. 2000:47ff, Björck & Guinard 2003, Guinard & Vogel 2006b). Typen kan exemplifieras med Gårdsjöundet (Björck et al. 2001). På denna plats fanns flera hektar med fyndförande lager från mesolitikum. I en flack sluttning, ca 115-118 meter över havet, undersöktes en cirka 230 × 50 meter stor yta. Aktiviteterna som avspeglades var relativt småskaliga och anslöt till forna strandlinjer i sluttningen. De skilda nivåerna daterades och en sekvens på fyra hundra år kunde beläggas. De äldsta lämningarna fanns enbart på de högst belägna strandnivåerna, medan yngre dateringar förekom ifrån vad som bedömdes vara en samtida strand, och på nivåer över denna. Lämningarna efter olika aktiviteter förekom spritt och var ofta åtskilda av fyndtomma områden. De ingår inte i en för platsen övergripande organisation. Detta mönster tolkas här som att lämningarna uppstått genom att man periodvis återkommit till platsen under lång tid. Varje etablering görs efter de behov man har och detta leder med tiden till att ett boplatzområde av denna karaktär skapas. Att boplatzområden av detta slag består av många relativt småskaliga skeenden gör att små boplatser som består av enbart ett sådant skeende ibland förekommer.

Den övergripande strukturen är oftast helt annorlunda på neolitiska lokaler. Neolitiska kustboplatser i östra Sverige betraktades länge som strukturlösa kulturlager,

men numera har dessa omvärderats eftersom det finns ett relativt rikligt material som visar att platser av denna typ haft en tydlig organisation. I de fall större undersökningar utförts har det visat sig finnas många hyddgrunder som brukats samtidigt på dessa platser. Det är också vanligt att den övergripande organisationen har beaktats då platserna vuxit eller förändrats. Hyddgrunderna ligger ofta på rad längs en strand eller cirkulärt organiserade kring ett öppet område med en central härd. Det förekommer också ofta konstruktioner med rent rituell funktion på neolitiska lokaler (Halén 1994, Artursson 1996ab, Artursson 2007, Apel et al. 1997, Olsson 1997, Björck 1998, 2003ab, Björck & Björck 1999, Björck & Larsson 2007a, Björck & Hjærtner Holdar 2008). Oftast är organisationen synlig även om man bara ser på spridningen av fyndmaterial - koncentrationer av redskap, keramik och ben finns i anslutning till vardera hyddgrund (jfr Björck 2007c; figur 7). Även om man inte kunnat påvisa bostäder kan man således, om undersökningen är tillräckligt storskalig, iaktta mönster i spridningen av fyndmaterialet, d. v. s. koncentrationer av fyndmaterial organiserade antingen cirkulärt eller linjärt. Detta betyder att även om hyddgrunderna är skadade, eller av annan anledning inte kan iakttas, så är det ofta möjligt att få en bild av platsernas organisation genom fyndspridning.

Att de neolitiska platserna organiserats är i sig en indikation på mer varaktig verksamhet och stärker slutsatserna som baseras på säsongindikatorer. Organisationerna av de neolitiska kustboplatserna speglar, enligt min mening, en generell förändring som sker parallellt med framväxten av ett mer bofast levnadsätt. Detta kan tolkas som att sammanlevande grupper blir större, men de enskilda bostäderna tenderar att bli mindre. Sannolikt är det fråga om en förändring från att hela gruppen på platsen levde under ett tak, till en situation där mindre enheter haft ett eget boende. Den stora mängden keramik på de neolitiska lokalerna indikerar att man haft en utvecklad förrådsekonomi och inte ett levnadsätt som ligger närmare "ur-hand-i-mun". När exakt övergången skett är svårt att säga och har sannolikt varierat lokalt. Generellt är det nog så att förändringen sker innan keramik börjar brukas. Anammandet av keramik skulle således kunna betraktas som ett arkeologiskt synligt tecken på att ekonomin redan förändrats. Det är viktigt att här betona

att skillnaden mellan meso- och neolitikum inte är en fråga om jordbruk gentemot jägare-samlare utan, ur-hand-i-mun-ekonomi, gentemot mer omfattande förrådshushållning. Med tanke på hur de neolitiska platserna förefaller ha varit organiserade med tre till åtta enheter (*familjer?*), ter det sig rimligt att betrakta neolitiska kustboplatser som kustbyar. Att tala om byar är också ett sätt att göra en distinktion mellan de neolitiska kustboplatserna som ofta brukats året om och de mesolitiska kustlokaler som tolkats vara spår efter en mer nomadiserande livsform (Björck et al. 2000; 2001, Guinard & Vogel 2006b, jfr Karsten & Knarrström 1999, Carlsson 2008).

Före senneolitikum är bostadskonstruktionerna i undersökningsområdet generellt rundade, rektangulära och emellanåt trapetsoida till formen. De är relativt små och taket bärs i samtliga fall upp av väggarna. Detta skiljer den i östra Sverige allmänna typen av bostad, från de långhus med interna takbärare som är vanliga i södra delarna av landet. Lämningar av denna typ verkar här bli vanliga först under senneolitikum. När mesulakonstruktioner under senneolitikum får ett bredare genomslag uppträder typen inte bara i undersökningsområdet utan även långt upp i Norrland (Hamilton et al. 1995, Göthberg et al. 1995, Karlenby 1996, Apel et al. 1997, Hamilton & Runesson 2003, Holback et al. 2004, Holback 2008, Ytterberg 2006).

Under senneolitikum får boplatserna helt andra typer av lägen i landskapet. Platserna är valda för att kunna bedriva boskapsskötsel och åkerbruk. Förändringarna i människornas val kan ha påverkats av de förändringar som skedde i landskapet i norra delen av östra Sverige vid denna tid. Det är inte längre enbart åsar och moränhöjder som lyfts ur havet, utan i högre grad flacka letjordar av det slag som fortfarande präglar t. ex. Upplandsslätten. Parallellt med detta förändras även bostäderna, mesulahus, och ett nytt gravskick (hällkistor) sprids över regionen (Björck 2007a). Förstnämnda är en bostadstyp som länge har varit i bruk i västra och södra Sverige och som verkar ha ett nära samband med en mer agrart inriktad livsstil (jfr Artursson et al. 2003, Björck 2007b). Mesulahusen kan vara uppemot 100 kvadratmeter stora och i dessa kan en grupp på tio till femton individer ha levt. Sannolikt representerar långhusen en övergång mot att leva i storfamiljer på gårdar.

Lokalisering, boplotsorganisation, bostäder, bruket

av keramik och lagring verkar vara viktiga aspekter som förändras vid övergången mot neolitikum i undersökningsområdet. Förekomst av keramik brukar associeras till åretruntboende, då man får anta att man inte gärna har flyttat de stora, otympliga och sköra keramikkrämlen (Halén 1994). Denna bild bekräftas av att när en större andel av benmaterialet omhändertas på neolitiska kustboplatser innehåller dessa oftast ben från djur, som man jagat under hela året (Björck 1998, Björck et al. 2008, Olsson et al. 1994, Sundström et al. 2006, Storå 2001, Olson 2008a). Detta visar att man levt året runt, åtminstone på en stor andel av kustboplatserna under neolitikum. Om förändringen sätts in i ett större kulturhistoriskt sammanhang verkar den sammanfalla med en förändring mot högre grad av bofasthet och uppkomsten av lagringsekonomi (Björck 2007b).

Slutdiskussion

Denna studie bygger på den sammanställning av stenåldersbostäder som publicerades i boken "Hus och bebyggelse i Uppland" (Björck 2007b). I samband med insamlandet av material för detta arbete framkom att det inte är på alla stenåldersundersökningar som mer komplexa fyndsammanhang, t.ex. gravar eller bostäder, kunnat iakttagas. En kritisk värdering av detta förhållande utmynnade i förklaringen att detta till stor del är en fråga om grävmetodik. Ser man på de olika metoder som använts vid undersökningarna framgår att det är på platser där större sammanhängande ytor grävts som det varit möjligt att lokalisera mer komplexa kontexter av detta slag. Renodlade provgroppsstrategier har inte resulterat i en enda hyddgrund. Metod är, kan konstateras, helt avgörande för om konstruktioner skall kunna bidra till vår bild av stenåldern (Björck 1997, Biwall et al. 2007).

I ett långtidsperspektiv framträder mönster i förändringarna av stenålderns bostäder. Dessa mönster verkar vara regionalt specifika och måste beaktas om vi skall kunna ge en bild av hur människor levt i olika regioner (jfr Norberg 2008:125, Artursson et al. 2003). Min tolkning är att förändringarna i bostadsskicket generellt verkar vara kopplat till mer övergripande samhällsförändringar i undersökningsområdet. Det som avses är företeelser såsom bofasthet, lagringsekonomi och införandet av jordbruksekonomi. Att sådana förändringar kan iakttagas beror sannolikt på

att dessa har påverkat de sammanlevande gruppernas sammansättning under olika perioder. Att sådana variabler framträder ger en möjlighet att utifrån dessa material diskutera samhällen, men även samhällsförändring i ett långtidsperspektiv.

På de neolitiska, året runt brukade, lokalerna finns ofta flera samtida bostäder som verkar ha brukats samtidigt. Dessa konstruktioner kan tolkas som familjebostäder. Den neolitiska boplatzorganisationen indikerar således att tre till sex familjer ofta levit tillsammans på platserna. En annan sak som introduceras vid början av neolitikum är att speciella rituella konstruktioner uppträder på boplatserna. Detta skiljer sig väsentligt från den bild som framkom i det mesolitiska materialet. När boplatserna börjar brukas året om införs en traditionen att varje familj på boplatzen får en egen bostad. En del av platsen verkar också frekvent ha använts till gemensamma ritualer. Det ter sig sannolikt att denna utveckling möjliggjordes av en hög specialisering på rika marina resurser och en välutvecklad lagringsekonomi. Denna typ av lokaler har sannolikt utgjort byggestenar i en segmentärt uppbyggd stam (Björck 2003).

Mot slutet av mellanolitikum sker åter en markant förändring och boplatserna blir både mindre och färre. De kustboplatser som påträffas, ligger oftare i mer utsatta lägen i ytterskärgården. Detta kan tolkas som ett samhälle i kris. Det kan vara så att det är problem med tillgång på söl, kanske har det stora jakttrycket tårt på stammen. Det kan också vara så att tillgången minskar av andra orsaker, det kan vara landskapets förändrade karaktär, epidemier eller klimatfaktorer. Vilken orsaken än är sker förändringen samtidigt i stora delar av undersökningsområdet och påverkar såväl näringsstrategier som levnadssätt, under senare delen av MN B och SN.

Vid övergången till senneolitikum sker ytterligare en förändring av byggnadsskicket i undersökningsområdet. Betraktas denna förändring i ljuset av boplatsernas lokalisering, att det vid denna tid uppträder fler jordbruksindikationer, kan detta tolkas som att man åter lever i en större grupp under gemensamt tak. Kanske kan man säga att mesulahunen representerar en övergång mot att leva i storfamiljer på gårdar. Att denna förändring sker samtidigt som mängden jordbruksindikatorer ökar och de neolitiska kustboplatserna drastiskt minskar kan tolkas som att de fanns ett samband mellan dessa processer. Det är möjligt att

det nya agrara levnadssättet ställde nya krav. Det var kanske svårt för en grupp av den storlek som verkar ha varit vanlig på kustboplatserna att klara försörjningen på en gård. De som valde detta liv tvingades därför leva i mindre grupper. Samtidigt var de familjer som utgjorde de sociala enheterna i bostäderna på kustboplatserna en för liten enhet för det arbete som krävdes på en gård. Möjligen är nämnda orsaker väsentliga för den förändring av byggnadsskicket som sker vid övergången mot senneolitikum.

Det är av stort intresse att förändringar av byggnadsskick ofta verkar ske i samband med stora förändringar i människors levnadssätt. I det här diskuterade materialet har det framkommit skillnader i byggnadsskick som blir begripliga i ljuset av förändringar av levnadssätt. En gräns sammanfaller med introduktionen av lagringsekonomi, i kombination med högt specialiserad jakt, vid övergången mot tidigneolitikum. Nästa förändring av byggnadsskicket sker när odling och tamdjur får ekonomisk betydelse vid övergången mot senneolitikum. Vid båda de iakttagna skiftena verkar också landskapsutnyttjandet förändras. I det första skedet är det den kustnära bofastheten som speglas i de mer permanenta organiserade boplatserna. Vi den senneolitiska förändringen är det kustbyarna som ersätts av gårdsenheter och dessa finns inte längre enbart vid kusterna. Det finns flera intressanta kopplingar att göra mot andra företeelser som förändras vid denna tid. En sådan är att parallellt med de senneolitiska ensamgårdarna introduceras ett nytt sätt att begrava sina anhöriga, hållkistor börjar uppträda i regionen. Även när det gäller gravskicket verkar det finnas övergångsformer, möjligen med metaforisk koppling till långhus (Artursson 2006, Lindström 2006, Björck 2007a).

Sammanfattning

I artikeln har bostadslämningar från stenåldern som dokumenterats av arkeologer under de senaste hundra åren utnyttjats för att diskutera förändringar i ett långtidsperspektiv. Vid detta arbete visar det sig att markanta förändringar i levnadssätt ofta verkar få konsekvenser även för byggnadsskick. I bostadslämningarna noteras två viktiga övergångar; den första sker vid övergången mellan mesolitikum och neolitikum. Denna kan kopplas till en begynnande kustnära bofasthet (synligt i förändringar av boplatsernas karaktär och benmaterial), ökad specialisering i jakten (synligt i

benmaterialen) och en mer utvecklad lagringsekonomi (synligt i bl. a. omfattande keramikbruk). Det nya levnadssätt, som leder fram till de neolitiska kustboplatserna, möjliggjordes av en hög specialisering på rika marina resurser och en välutvecklad lagringsekonomi.

Den andra förändringen av byggnadskicket sker vid övergången till senneolitikum när mesulahus vinner spridning i regionen. I detta fall sker förändringen parallellt med att odling och tamdjur får ökad betydelse. Kustboplatserna ersätts vid denna tid med ensamgårdar som påträffas i alla delar av landskapet och inte längre enbart till kusterna. Den förändring av byggnadskicket kan tolkas som att mesulahusen representerar en övergång mot att leva i storfamiljer på gårdar. Ett mer agrart inriktat levnadssätt som på många sätt pekar framemot bronsåldern. Det är möjligt att detta nya levnadssätt ställde nya krav, det kanske var svårt för en grupp av den storlek som verkar ha varit vanlig på kustboplatserna att klara försörjningen på en gård. Den som valde detta liv blev därför tvingad att leva i mindre grupper. Samtidigt var de familjer som utgjort de sociala enheterna i bostäderna på kustboplatserna en för liten enhet för det arbete som krävdes på gårdarna. Detta kan således vara orsaken bakom den förändring av byggnadskicket som sker vid övergången mot senneolitikum.

Den första förändringen i byggnadskicket mellan det mesolitiska och det neolitiska sker successivt och enligt min mening utan någon drastisk förändring. Detta framgår också i de mer organiska former som bostäderna har under hela denna process. Man bygger vidare på äldre byggnadstradition och på det kustnära levnadssätt som varit vanligt även tidigare. Det som sker är en ökad specialisering av jakten och utveckling av lagringen. Genom dessa förändringar ökar möjligheten till för det första kustnära bofasthet och för det andra att den sammanlevande gruppen kunde bli större än den varit under mesolitikum. Den andra förändringen i byggnadskicket är däremot en tydlig brytning mot det äldre levnadssättet på kustboplatserna. En brytning som också är synlig i en förändrad lokalisering av boplatserna, introduktionen av boskap, odling och ett nytt gravskick. Det saknas emellertid inte föregångare till detta levnadssätt utan sådana finns, dock främst i megalitbygderna i södra och västra Sverige. De framgångsrika marina jägare och samlare som vi finner så rika spår efter längs östra Sveriges

kuster, är kanske själva anledningen till att jordbruket endast får en begränsad inverkan i området före SN.

Utgår man från fyndmaterial och lokalisering av de hundratals platser med lämningar från stenåldern som hittills undersökts i de östsvenska skärgårdsmiljöerna, torde det vara säkert att den stora majoriteten av människorna, både under mesolitikum och neolitikum, har levt strandnära – ibland vid sjöar och älvar, men huvudsakligen längs kusterna (Björck 2007c). Det är dock möjligt att hur man valde att leva kan ha varierat regionalt, inte minst då kustmiljön som präglar bl. a. Uppland, till stor del skiljer sig från det landskap som fanns i t. ex. lerslättsbygder (såsom inre Östergötland eller Närke). Om man emellertid försöker värdera hur majoriteten av befolkningen valt att leva kan slutsatsen inte, om man utgår från arkeologin, bli annan än att kustboende, marin jakt och fiske varit vardagen för de flesta av stenålderns människor i Uppland med omnejd. Det är intressant att det funnits en mångfald i hur, och av vad, människor levt och att detta – som indikeras i det här sammanställda bostadsmaterialet – även avspeglas i byggnadskicket.

Summary

The compilation of Stone Age housing that was published in the book "Houses and buildings in Uppland", is the basis for this study. My vision here is to try to go beyond the common archaeological practice of using artifacts as "storytellers". The main principle is that the constructions, settlement organization and artifacts should be evaluated together. This way of perceiving the archaeological settlements, leads to some interesting conclusions.

A conclusion of my studies of more complex archaeological contexts, e.g. graves or houses, is that detection is primarily a matter of excavation method. It is only when large continuous areas are excavated that it is possible to locate more complex contexts of this kind. Pure test pit strategies have not resulted in a single house, or in any graves (Björck 2007ab). Method is crucial for the detection of complex structures and hence to enable for such to contribute to our picture of the Stone Age (Björck 1997; Biwall et al 2007).

This study of housing reveals a pattern of changes in the Stone Age dwellings, emerging in a long-term perspective. Patterns of this kind appear to be regionally specific and must be considered, if we are

to give an idea of how people lived in different regions (cf. Norberg 2008:125; Artursson et al 2003). My interpretation is that the changes in the housing in my research area, the counties of Gästrikland, Uppland, Västmanland and Södermanland, should be interpreted as changes in lifestyle and social organisation. It is also possible that it mirrors cultural changes.

It appears that the marked changes in the way of life often seem to have an impact on the building tradition. In the material, two transitional phases have been noted; the first occurs at the transition between the Mesolithic and Neolithic. This can be linked to an emerging coastal sedentariness, visible in changes in osteological materials, increased specialization in the hunting strategies and a more developed storage economy (visible in the use of ceramics). The new way of life leading up to the Neolithic coastal settlements was probably made possible by changes that occurred, during the later part of the Mesolithic.

The next change occurs at the transition to the Late Neolithic, when Mesula houses win proliferation in the region. In this case, the change occurred parallel to the development that led to a more widespread use of cultivated plants and domestic animals. As these resources were becoming increasingly important, new large rectangular Mesula houses were appearing. At the same time as these changes occurred a new megalithic burial tradition was introduced; i.e. stone cists seem to be introduced. The Neolithic coastal settlements, during this transitional period, were widely replaced by farms. The farms were not primarily located to the coastal areas but are found in all parts of the landscape.

The first change can be said to be gradual, leading from the Mesolithic over to the Neolithic. In my view, it is not a drastic change. That this is the case is perhaps also evident in the continuation of the more organic shapes of the houses. The housing is built in this way both before and after this change process. It is obvious that the earlier building traditions are changed and applied within a changing social system. I interpret this change as a result of an increasing specialization in hunting strategies and development of storage economy. These changes increase the possibilities to support people on the coastal sites. The groups living together therefore could grow larger, than they did in this area during the Mesolithic.

The second change in the building tradition is, however, a clear break with the older way of life in coastal settlements. The introduction of livestock, crops and new burial practices, is a development that is also visible as a change in the location of settlements. There are however precursors to this way of living, but mainly in the megalithic areas in southern and western Sweden. Perhaps the successful marine hunters and gatherers, of which we find such rich traces along the east coasts of Sweden, are the very reason that agriculture had such a limited impact in this area before the late Neolithic.

Niclas Björck
Riksantikvarieämbetet UV Uppsala
niclas.bjorck@raa.se

Referenser

- Apel, J, Bäckström, Y, Hallgren, F, Hulth, H, Knutsson, K, Lekberg, P, Lindström, H, Matthing, O, Olsson, E, Steineke, M, Sundström, L, Söderblom, M, Thulin, B (1997). *Fågelbacken – ett fornlämningskomplex i östra Västmanland. Del 1. Lämningar från tidigneolitikum, mellanneolitikum och järnålder undersökta 1993. Raä 73, 147 och 158*, Upplands Väsby (Tryckta rapporter från Arkeologikonsult AB 14).
- Artursson, M (1996a). *Bollbacken – en sen gropkeramisk boplatz och ett gravfält från äldre järnålder. Västmanland, Tortuna sn, Raä 258*, Upplands Väsby (Rapport från Arkeologikonsult AB nr 16).
- Artursson, M (1996b). *Anläggningsbeskrivningar – den gropkeramiska boplatzen*, Upplands Väsby (Rapport från Arkeologikonsult AB nr 16).
- Artursson, M, Linderöth, T, Nilsson, M-L, Svensson, M (2003). *Byggnadskultur i södra & mellersta Skandinavien*, I Svensson, M (red.) *I det neolitiska rummet*, Malmö.
- Artursson, M (2006). *Kult- och dödshus inom den gropkeramiska kulturen*, I Anglert, M, Arthursson, M & Svanberg, F (red.) *Kulthus & Dödshus – det ritualiserade rummets teori och praktik*, Lund.
- Artursson, M (2007). *Genom eld och vatten. Rituell struktur och gravar på tidig- och mellanneolitiska boplatser i östra Sverige*, I Notelid, M (red.) *Att nå andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*, Uppsala.
- Biwall, A, Larsson, F, Lindberg, K-F (2007). *Arkeologisk metodik*, I Stenbäck, N (red.) *Stenåldern i Uppland. Uppdragsarkeologi och eftertanke*, Uppsala.
- Björck M, Björck, N (1999). *Vedmora. En gropkeramisk boplatz*, Gävle (Länsmuseet Gävleborg rapport 1999:02).
- Björck, M, Björck, N, Martinell, K (2000). *Vittersjö. En mesolitisk boplatz*, RAÄ 65, Ockelbo socken, Gästrikland, Gävle (Länsmuseet Gävleborg rapport 1999:09).
- Björck, M, Björck, N, Vogel, P & Olson, C (2001). *Gårdsjön. En av de äldsta bosättningarna i Norrland*, RAÄ 170, Skog socken, Hälsingland, Gävle (Länsmuseet Gävleborg rapport 2001:03).
- Björck, M (2001). *Åsen ett mesolitiskt boplatzområde. Arkeologisk förundersökning och slutundersökning*, RAÄ 46, Skog socken, Hälsingland, 1997, Gävle (Länsmuseet Gävleborg rapport 2001:13).
- Björck, N (1997). *New perspectives on the Pitted Ware Culture in Northern Sweden*, *Current Swedish Archaeology* vol. 5.
- Björck, N (1998). *Fräkenrönningen. En by för 5 000 år sedan*, Gävle (Länsmuseet Gävleborg rapport 1998:14).
- Björck, N (2002). *The Neolithic in eastern Sweden: a narrative cultures*, I Bergstøl, J (red.) *Scandinavian archaeological practice – in theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG*, Oslo.
- Björck, N (2003). *The Neolithic Coastal Settlements. Cosmology and Ideology in a Baltic Sea Perspective*, I Samuelsson, C, Ytterberg, N (red.) *Uniting Sea*, Uppsala.
- Björck, N & Guinard, M (2003). *Stenåldersboplatser längs den nya sträckningen för väg E4, sträckan Uppsala-Mehedeby, Uppland, Gamla Uppsala, Tensta, Tierp, Tolfta, Vendel, och Ärentuna socknar*, Uppsala (RAÄ UV GAL rapport 2003:1).
- Björck, N & Larsson, F (2007a). *Snåret – aspekter på sten bron och järnålder Vendel, arkeologisk undersökning. Väg E4 Uppsala-Mehedeby, Vendel socken, Uppland*, Stockholm (RAÄ UV GAL rapport 2006:2).
- Björck, N & Larsson F (2007b). *Det neolitiska samhället i östra Sverige, en problematisering av tolkningsgrunden*, I Stenbäck, N (red.) *Stenåldern i Uppland. Uppdragsarkeologi och eftertanke*, Uppsala.
- Björck, N (2007a). *Stenhus och djurandar, neolitiska diskurser i ideologiska argumentation*, I Notelid, M (red.), *Att nå andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*, Uppsala.
- Björck, N (2007b). *Bostäder och boplotsorganisation under stenåldern*, I Göthberg, H (red.) *Hus och bebyggelse i Uppland, delar av förhistoriska sammanhang*, Uppsala
- Björck, N (2007c). *Uppland under stenåldern, aspekter på kulturhistoria, kosthållning och stenålderns samhällen*, I Hjærtner Holdar, E, Seiler, A, Ranheden, H (red.) *Land och samhälle i förändring. Uppländska bygder i ett långtidsperspektiv*, Uppsala
- Björck, N & Hjærtner Holdar, E (2008). *Mellan hav och skog. Högmossen, en stenåldersmiljö vid en skimrande strand i norra Uppland*, Uppsala.
- Björck, N, Larsson, F, Molnar, P, Olson, C & Storå, J (2008). *Djur och växter*, I Björck, N & Hjærtner Holdar, E (red.). *Mellan hav och skog. Högmossen, en stenåldersmiljö vid en skimrande strand i norra Uppland*, Uppsala.
- Browall, H (1986). *Alvastra pålbyggnad, social och ekonomisk bas*, Diss, Stockholm.
- Carlsson, A (1998). *Tolkande arkeologi och svenskforntids-historia, stenåldern*, Stockholm.
- Carlsson, T (2007). *Mesolitiska möten. Strandvägen, en senmesolitisk boplatz vid Motala ström*, Diss, Lund.

- Cook, S F & Heizer, R F (1968). Relationships among Houses, settlement areas and Population in Aboriginal California, I Chang, K C (red.) *Settlement Archaeology*, Palo Alto.
- Hamilton, J, Karlenby, L & Fagerlund, D (red.) (1995). *Arkeologi på väg, undersökningar för E18. Undersökningar för E18 Annelund, en hällkista och bebyggelse från sen neolitikum och bronsålder, RAÄ 17 och 84, Stenvreten 8:22 och 8:3, Enköpings stad, Uppland, Uppsala* (RAÄ UV Uppsala rapport 1995:13).
- Gill, A (2003). *Stenålder i Mälardalen*, Stockholm.
- Guinard, M & Vogel, P (red.) (2006). *Skallmyran, en senmesolitisk skärgårdslokal i Uppland*, Uppsala
- Guinard, M & Vogel, P (red.) (2006). *Stormossen, ett senmesolitiskt boplatsskomplex i den yttre uppländska skärgården*, Uppsala.
- Göthberg, H, Kyhlberg, O, Vinberg, A (1995). *Hus & gård i det förurbana samhället (katalog) Rapport från ett sektorforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet*, Stockholm.
- Halén, O (1994). *Sedentariness during the Stone Age of Northern Sweden, in the light of the Alträsket site, c. 5000 B.C. and the Comb Ware site Lillberget, c. 3900 B.C. source critical problems of representativity in archaeology*, Diss. Lund.
- Hallgren, F, Bergström, Å & Larsson, Å (1995). *Pärlängsberget, en kustboplatss från övergången mellan senmesolitikum och tidigneolitikum*, Upplands Väsby (Tryckta rapporter från Arkeologikonsult AB, nr 13).
- Hamilton, J & Runesson, H (2003). Gröndal, boplatssstruktur och miljö under senneolitikum. Landningsplats – Forntiden, I Anund, J (red.) *Arkeologiska fördjupningsstudier kring yngre stenålder, järnålder och historisk tid inom det område som tas i anspråk för den tredje landningsbanan vid Arlanda flygplats*, Stockholm.
- Hammar, D & Wikell, R (1996). 250 nyupptäckta stenåldersboplatsser på Södertörn, I Bratt, P (red.) *Stenålder i Stockholms län*, Stockholm.
- Holback, T, Lindholm, P & Runeson, H (2004). *Bjästamon – Ett kustbundet boplatsskomplex från slutet av neolitikum, Bottniabanan, Västernorrland. Riksantikvarieämbetet, Stockholm* (RAÄ UV Mitt DAFF 2004:1).
- Holback, T (2008). En dåre som byggde sitt hus på sand, I Gustavsson, G & Spång, L G (red.) *Stenålders Stationer. Arkeologi i Bothniabananens spår*, Stockholm.
- Janzon, G (1974). *Gotlands mellanneolitiska gravar*, Diss, Stockholm.
- Karlenby, L (1996). En bosättning under 4 000 år, Ullevi, Kvarteret, Glasrutan 2, arkeologisk undersökning, Linköping (RAÄ UV Uppsala Rapport 1996:53).
- Karsten, P & Knarrström, B (1999). Tågerup. Två tusen år av mesolitisk bosättning, I Burenhult, G (red.) *Arkeologi i Norden 1*, Stockholm.
- Larsson, F (2007). Släng skräpet där vi brukar! I Stenbäck, N (red.) *Stenåldern i Uppland. Uppdragsarkeologi och eftertanke*, Uppsala.
- Lindberg, K-F (2008). Spår från hantverk på en tidigneolitisk boplatss i östra Mellansverige, I Björck, N & Hjartner Holdar, E (red.) *Mellan hav och skog. Högmossen, en stenåldersmiljö vid en skimrande strand i norra Uppland*, Uppsala.
- Lindström, J (2006). Samhälle, rit och myt i östra Södermanland 2400 f.Kr, en fördjupad tolkning av dödshuset i Turinge, I Anglert, M, Artursson, M & Svanberg, F (red.) *Kulthus och dödshus. Det rituella rummets teori och praktik. Ett seminarium i Lund 21/11 2003*, Lund.
- Lundberg, Å (1997). *Vinterbyar, ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland 4500-2500 f. Kr*, Diss, Umeå.
- Norberg, E (2008). Boplatssvallen som bostad i Norrbottens kustland 5000 till 2000 före vår tideräkning. En studie av kontinuitet och förändringar, Diss. Umeå.
- Olsson, E, Granath Zillén, G & Mohr, A (1994). *Arkeologisk undersökning Korsnäs, en gropkeramisk grav- och boplatss på Södertörn, Sörmland, Grödinge socken, RAÄ 447, Stockholm* (RAÄ UV Mitt rapport 1994:63).
- Olsson, E (1997). Nivå, kronologi och samhälle. Om östsvensk gropkeramik, I Åkerlund, A, Berg, S, Norblad, J & Taffinder, J (red.) *Till Gunborg. Arkeologiska samtal*, Stockholm.
- Olson, C (2008). *Neolithic Fisheries, osteoarchaeology of fish remains in the Baltic Sea region*, Diss, Stockholm.
- Olson, C (2008b). Fishhooks, how were they dimensioned? Morphology, strength test, and breakage pattern of Neolithic fishhooks from Ajvide, Gotland, Sweden, I Olson, C (red.) *Neolithic Fisheries, osteoarchaeology of fish remains in the Baltic Sea region*, Diss, Stockholm.
- Olson, C (2008c). Middle Neolithic Fisheries Along the East Coast of Middle Sweden. On the Taphonomy of burnt fish remains, I Olson, C (red.) *Neolithic Fisheries, osteoarchaeology of fish remains in the Baltic Sea region*, Diss, Stockholm.
- Olson, C (2008d). Huts and Deposition of Refuse at Fräkenrönningen, a Neolithic Coastal Dwelling Site in Eastern Middle Sweden, I Olson, C (red.) *Neolithic*

- Fisheries, osteoarcaeology of fish remains in the Baltic Sea region*, Diss, Stockholm.
- Schierbeck, A (1994). *Arkeologisk undersökning, Hedningahällan, en undersökning för att skydda och vårda, Hälsingland, Enånger socken, RAÄ 68, Dnr 1703/84*, Stockholm (RAÄ UV Mitt rapport 1994:31)
- Segerberg, A (1999). *Bälunge mossar. Kustbor i Uppland under yngre stenåldern*, Diss, Uppsala.
- Storå, J (2001). *Reading bones, Stone Age Hunters and Seals in the Baltic*, Diss, Stockholm.
- Sundström, L (2003). *Det hotade kollektivet*, Diss, Uppsala.
- Sundström, L & Darmark, K (2005). *Bälmyren, en familje-baserad tidigneolitisk kustboplats i Uppland, [arkeologisk för- och slutundersökning]*, Uppsala.
- Sundström, L, Darmark, K & Stenbäck, N (2006). *Postboda 2 och 1, säsongsboplatser med gropkeramik från övergången tidigneolitikum – mellanneolitikum i norra Uppland*, Uppsala.
- Welinder, S (1971). *Överåda. A Pitted Ware culture site in Eastern Sweden, Meddelanden från Lunds historiska museum 1971-1972*.
- Welinder, S (1998). *Neolitikum – Bronsålder 3900-500 f.Kr, I Myrdal, J (red.) Jordbrukets första femtusen år – 4000 f.Kr. -1000 e. Kr, Borås*.
- Werthwein, G (2001). *Boplatslämningar, hålvägar och en skärpstensvall i Igelsta, arkeologisk särskild undersökning av fornlämning Raä 279 och 280, Östertälje socken, Södertälje kommun, Södermanland, Stockholm (Stockholms läns museum rapport 2001:7)*.
- Werthwein, G (2010). *Sten- och järnålder vid Korpbergets fot, arkeologisk delundersökning av stenåldersboplatser RAÄ 383:1 och gravfält RAÄ 8:1 inom Värby Gård 1:1, Huddinge socken och kommun, Södermanland, Stockholm (Stockholms läns museum rapport 2010:15)*.
- Ytterberg, N (2006). *Djurstugan, Upplands första bönder?, väg E4, Uppsala-Mehedeby, Uppland, Tierps socken, Fors 1:6, RAÄ 346, Uppsala (RAÄ UV GAL rapport 2005:8)*.